

Sköld och spjut : judisk apologetik och polemik visavi kristendomen och de kristna i Frankrike och Spanien 1100-1500

Tryggve Kronholm

Uppsala

Många förföljelser ägde rum i Spanien vid denna tid på grund av att munken Fra Vicenza av Valencia [St. Vicente Ferrer, 1350-1419, rådgivare till kung Johan av Aragonien], som tillhörde dominikanorden, stod fram och talade fientligt mot judarna. Han uppeggade landets befolkning mot dem, så att de reste sig för att förintä dem. Många blev dräpta med svärd. Många blev brända på bål. Många blev med våld omvända från Herren, Israels Gud. I denna hetsens tid blev Israel djupt förnedrat. Vår Guds Torarullar blev brända och trampade under fötterna som smuts på gatan ... Av de resterande blev en del mördade. Andra dödade sina egna söner och döttrar för att de inte skulle behöva skifta tro. Andra åter blev med våld omvända från Herren, Israels Gud. Antalet av dem som dödades i detta blodbad var 150000, och de som lät omvända sig var ungefär 15000.

Vid denna tid flydde många till ishmaeliternas land. Många räddade livet genom att dra bort till Portugal och stanna där ... Talrika [judar] i Katalonien, Aragonien och Sevilla konverterade under denna hetsens tid, och antalet judiska apostater växte i hela Spanien. Senare, när stormen hade bedarrat, återvände emellertid många till sin Gud. Men inkvisitionen blev dem pålagd,

något som gäller intill denna dag. Judarna levde då i Fort Huete och Fort Soria, liksom i andra citadell, dit de hade sökt sin tillflykt, till dess att de kunde emigrera från detta land som Gud hade förbannat.

Denne fientlige tyrann lade också förödelsens mätsnöre [jfr Jes 34,11] över judarna i Savoyen. Jag, Josef ha-Kohen, såg en bok, illa medfaren, som tillhört sådana som höll [judar] dolda i brunnar, intill dess att olyckan hade dragit förbi. Likväl blev [denne Fra Vicenza] betraktad som en helig man av dem [de kristna], eftersom Calixtus [III, 1455-1458] hade placerat hans namn bland helgonen, så att man firade hans minne den 5 april. Vedergäll honom, o Gud, efter hans gärningar, och hjälp oss för ditt namns skull!

Detta är ett kort utdrag ur boken *Sefer °Emeq ha-Bakha* (Tåredalen) som den italienske läkaren Josef ha-Kohen sannolikt sammanställde i en första version år 1558. Vi kan här bortse från att denna krönika, i likhet med många parallella medeltida verk, rymmer vissa historiska felaktigheter, t ex en oriktig kombination av Vicente Ferrers verksamhet 1412 med oroligheterna inciterade av Ferrante Martinez 1391.

Sefer °Emeq ha-Bakha utgavs senast i en kritisk edition av Karin Almladh i Uppsala 1981 (s 51, rad 4-52, rad 1). I denna krö-

nika, avsedd att årligen föreläsas den 9 Av, har författaren samlat korta notiser rörande övergrepp mot judarna i alla länder inom hans synfält, alltifrån Jerusalem förstörelse år 70 e Kr fram till hans egen tid. Av geografiska och faktiska skäl ägnas i detta verk stor uppmärksamhet åt förhållandena i Spanien, Frankrike och Tyskland. Vi får följa växlingen mellan svåra tider och mindre svåra. Vi får följa judarnas reaktioner, deras sätt att försvara sina liv och sin ställning genom petitioner, skrivelser, delegationer, apologetiska och polemiska skrifter, räddningsaktioner, fysiskt motstånd etc. Som historiskt dokument är sammanställningen givetvis inte utan inadvartenser, men den bild den ger av judarnas situation i Syd-, Väst- och Mellaneuropa under medeltiden svarar mot vad vi vet från andra källor. Det är avgjort en realistisk bild. Och det är en bild som är djupt deprimerande, till evig skam för det kristna västerlandet. Men det är också en samling ögonblicksbilder av ett fenomen som är sociologiskt och socialantropologiskt tämligen unikt i världshistorien. Ögonblicksbilder av det judiska folkets diaspora.

Många av notiserna i Josef ha-Kohens krönika ägnas alltså livet i medeltidens spanska och franska diaspora, det liv som bildar den historiska ramen kring Dr Hanne Trautner-Kromanns pinfärska avhandling *Skjold og Sværd* (1990), som skall diskuteras i denna recension-artikel.

Låt oss emellertid först med några snabba penndrag teckna detta egenartade diasporafenomen i historiskt perspektiv.

Judisk diaspora under antiken och medeltiden

Varje land och varje hav blir uppfyllt av dig—hela världen tar anstöt av dina sedvänjor.

Detta är den bild av judisk diaspora som med betydande överdrifter tecknas av De sibylliska oraklen vid mitten av 100-talet f Kr (3, 271).

Den judiska diasporan tar sålunda alls inte sin början med Jerusalem förstörelse år 70 e

Kr. Tvärtom, den har sina rötter djupt ner i historien.

Tvångsdeportationerna av judar till Mesopotamien från Nordriket (722 f Kr) och från Sydriket (597 och 587/86 f Kr) skapade en avsevärd judisk diaspora, som fortsatte att växa, trots partiell återinvandring under Kyros (efter 538 f Kr), liksom under Esras och Nehemjas tid (400-talet).

Babyloniernas framfart under 600-500-talen f Kr hade i förväg drivit stora judiska grupper att emigrera. Somliga hade begett sig söderut till Egypten för att delta i militära drabbningar på Psammetich IIs sida (594-589). Från denna tidiga diaspora stammar bl a de berömda Elefantinepapyrerna från Övre Egypten. Andra hade sökt undkomma babylonierna genom att bege sig västerut. I båda fallen etablerades en betydande judisk diaspora långt före Alexander den Stores tid.

Under de tre århundradena närmast vår tideräkningns början iakttar vi en geografiskt ständigt vidgad diaspora, i synnerhet inom tre områden: (1) bland de judar som härrörde från den babyloniska exilen, (2) bland de judar som ingick i de agrikulturella-militära bosättningarna som seleukiderna hade upprättat i Mindre Asien—det gäller i huvudsak Caria, Pamfylien och Frygien—dessutom (3) inom enskilda judiska menigheter i en rad kommersiella centra i Grekland och Mindre Asien (jfr 1 Mack 15,22-23).

Redan under de första århundradena av vår tideräkning finner vi judiska grupper i princip runt hela Medelhavet, och tillväxten måste ha varit särskilt stark längs den nordafrikanska kusten, i Grekland, Italien och Spanien.

Under medeltiden utvidgades den judiska diasporan huvudsakligen i tre riktningar: (1) de umayyadiska härskarnas expansiva politik under 600-700-talen drev ytterligare många judar till Babylonien/Irak, (2) något senare nödgades nya grupper av judar att söka sig fram längs den nordafrikanska kusten upp i Spanien, och (3) därefter drevs många judar på grund av skiftande bosättningsförhållanden och handelsmöjligheter i de kristna staterna vidare upp i Syd-, Väst- och Mellaneuropa.

För judarna innebar den medeltida verkligheten i många avseenden en ny situation.

Naturligtvis gällde det för judarna i diaspora—liksom tidigare—att söka förverkliga ett traditionellt judiskt liv i största möjliga autonomi inom ramarna för makthavarnas styrelse. Men judendomens förhållande till kristendomen och islam var inte densamma som en gång judendomens relation till kanaaneisk, egyptisk, assyrisk, babylonisk, grekisk och romersk gudsdyrkan hade varit. Nej, under medeltiden upplevde judarna i allt starkare grad trycket från två skriftreligioner som båda principiellt bekände sig till monoteismen, i många avseenden i nära anslutning till judisk tro. För judarna själva innebar detta att den av fäderna övertagna, enkla indelningen av mänskligheten i två kategorier—det utvalda gudsfolket och världens hedningar—tedde sig alltmer problematisk. Långt värre var emellertid att såväl de kristna som muslimerna—de som hade den politiska makten—hävdade ett religiöst överlägsenhetsanspråk visavi judarna: judendomen var så att säga enbart en förberedelse till uppenbarelsen genom Jesus Messias, endast ett förstadium till den slutliga uppenbarelsen för Muḥammad ibn ʿAbd Allāh. Detta senare faktum drev judarna in i yttre kriser och inre svårigheter, som i sin tur tvingade fram ett intensivt nytänkande rörande judarnas egen roll i frålningshistorien. För judarnas religiösa ledare, författare och lärde stod dörren öppen till en aktiv apologetik och polemik.

Genom muslimernas expansiva politik under de fyra rättledda kaliferna (632–661) och de efterföljande umayyadiska härskarna (661–750) blev de gamla judiska centra i Mesopotamien och Palestina infattade i en helt ny politisk-religiös ram, som var bred nog att också rymma stora delar av medelhavsområdet. Under detta islamiska herravälde kom den babyloniska judenheten att fullständigt dominera den judiska världen. Visst spelade Eres Jisrael alltfört en central roll i judarnas medvetande och längtan. Visst invandrade ännu många fromma från diasporan till löftenas land. Visst höll diasporaförsamlingarna en ständig kontakt med landet genom olika sändebud och apostlar. Men det var de babyloniska akademierna som förde arvet från fariseer och ortodoxa rabbiner vidare. Det var deras talmudsamling och deras uppfattning av till varje tid gällande halaka

som var dominerande. Det var deras utformning av de traditionella targumerna som var bestämmande. Det var deras redaktioner av midrashiskt material som var mest väsentliga. Det var deras konception av liturgin som var avgörande.

För att ta endast ett exempel, är det beaktande att när en spansk församling under 800-talets senare hälft önskade besked angående ordningen för den synagogala liturgin, vände man sig till gaonen vid akademien i Sura i Irak, R. Amram, son till Shesha, och det väldiga responsum som utgick från akademien i öst tog gestalten av den för all senare judisk gudstjänst grundläggande *Seder R. Amran Gaon*. Detta verks receptionshistoria vittnar ännu tydligare om den babyloniska diasporans dominerande inflytande:

... there is scarcely any work of importance belonging to the centuries between the years 1000 and 1500 that does not contain a reference to Rab Amram's *Seder*. Though it was prepared for the Spanish Jews primarily, it was used as extensively by the Franco-German authorities as by the Hispano-Provençal. From Rashi down to the anonymous fifteenth-century commentator of the German prayer-book, published at Trino, 1525, the Franco-German scholars do not leave off appealing to the authority of Rab Amram. And the Hispano-Provençal scholars of the same period, from Rabbi Isaac Ibn Gajat down to Abudraham, likewise form an unbroken chain of authors deriving their information from the *Seder Rab Amram* (L. Ginzberg, *Geonica*. 1-2. 2nd ed, New York 1968, 1, 123f).

Men judarna i de muslimska länderna levde under starkt skiftande villkor. Principiellt erkände islam både judendom och kristendom såsom bokreligioner, och såväl judar som kristna betraktades som *ahl adh-dhimma*, men den tolerans som detta medförde inskränktes till sin betydelse genom kraftiga skatteuttag. Varierande praxis hos de enskilda muslimska härskarna, judarnas allt mer väsentliga andel i den internationella handeln och det islamiska imperiets enorma utsträckning bidrog i själva verket till att ytterligare splittra den judiska diasporan. Särskilt gynnsamma omständigheter för

judisk bosättning erbjöd sig länge utefter den nordafrikanska kusten och i Spanien.

Gradvis utbreddes judarna sig också över Väst- och Centraleuropa, i synnerhet som uppskattade och emellanåt privilegierade handelsmän, gärna ansvariga för kontakten med medelhavsområdet och Fjärran Östern. Av naturliga skäl kom judarna främst att slå sig ned i stadsmiljöerna.

Nybanade handelsvägar, utvidgade tyska bosättningar österut och fördrivandet av judarna från Västeuropa skapade från medeltidens slut en diaspora i Östeuropa, den ashkenaziska, som snart i betydelse skulle komma att överflygla den sefardiska.

De judar som alltifrån 1492 drevs bort från den Iberiska halvön och södra Frankrike slog sig emellertid i de flesta fall ned i Italien och Nordafrika eller längre bort i det osmanska riket.

Den spanska och franska diasporan under medeltiden

Vad beträffar Spanien och Italien, fanns där judiska bosättningar redan i romersk tid. Under västgoterna var judarna i realiteten redan så många att de betraktades som en fara för kyrkan, och de fick se sina medborgerliga rättigheter inskränkas under 500–600-talen. I vissa fall kom det också till tvångsomvändelser.

Den arabiska erövringen av Spanien hälsades därför med entusiasm, delvis med aktivt stöd, av judarna, något som alls inte kom att skada judarnas ställning och möjligheter i det moriska Spanien. Under den kulturellt mest lysande eran i det muslimska Spanien, guldåldern (800–1000-talet) hade judarna rika möjligheter att utveckla studiet av sin religiösa traditions litteratur, hebreisk språkvetenskap etc. De påverkades också av sin muslimska omgivning att ivrigt sysselsätta sig med naturvetenskaplig forskning och med olika konstnärliga uttrycksmedel, inte sällan i skyddet av en betydande mecenat, som t ex läkaren och politikern Hasdai ibn Shaprut i Cordoba på 900-talet och vesiren i Granada, Samuel ha-Nagid

(993–1055/65). I synnerhet kom den hebreiska skönlitteraturen att uppleva en blomstringstid, parallell med den spansk-arabiska. Men frihet och blomstring förbyttes i förtryck, tvång och bortdrivning genom den fanatism som långsamt utvecklades genom de från Nordafrika inträngande almoraviderna (1056–1147) och almohaderna (1130–1269). Många judar fann sig föranlättna att emigrera från Spanien eller dra sig norrut till de kristna områdena, där de till en början fann goda bosättningsmöjligheter. Det var områden som ständigt växte i takt med framgångarna för *reconquista*. Motsättningarna mellan de kristna och judarna skärptes emellertid under 1300-talet, som kulminerade bl a 1391 i omfattande förföljelser och tvångsdop av judar. Eftersom många av de tvångsdöpta framhärade i att hålla fast vid sin judiska tro (marraner) infördes den kyrkliga inkvitionen 1478. Som bekant medförde föreningen av Kastilien och Aragonien under Ferdinand och Isabella att judarna 1492 antingen tvingades undergå dopet eller utvandra, främst till det osmanska riket. De spanska judarnas historia under denna tid tecknas bl a i C. Roth 1932, F. Vera 1948, E. Lévi-Provençal 1965, M. L. Margolis & A. Marx, 1965, E. Ashtor 1966, C. Roth 1966, S. D. Goitein, 1970, J. Maier 1973, E. Strauss-Ashtor, 1973; A. G. Chejne, 1974; J. F. O'Callaghan, 1975, J. N. Hillgarth, 1976–78, A. Mackay, 1977, Y. Baer, 1978, N. A. Stillman, 1979 och S. G. Payne, 1984; av betydelse är även Gätje, H., Hrsg, *Grundriss der Arabischen Philologie*. Band II: Literaturwissenschaft. Wiesbaden 1987, spec 64–77 (med utförlig bibliografi); Haarmann, U., Hrsg, *Geschichte der arabischen Welt*. München 1987, spec 264–322 (med utförlig specialbibliografi rörande Maghreb och Pyreneiska halvön fram till medeltidens slut, 647–654) samt Sievernich, G. & Budde, H., *Europa und der Orient 800–1900*, Berlin 1989.

På motsvarande sätt går de judiska bosättningarna i Frankrike tillbaka till antiken. Från karolingertiden slog sig många judar ned i södra Frankrike och längs Rhône, Seine och Loire utefter de kända handelsvägarna. Till en början kunde judarna bevara sitt kulturella arv i relativ frihet, i Sydfrankrike starkt påverkade från Spanien och i Nord- och Nordöstfrankrike

från Tyskland. Redan från 1000-talet inled-
des emellertid en period av förföljelser mot ju-
darna. Korstågstiden gjorde ingalunda deras
situation bättre. Och läget blev gradvis värre
för att under 1300-talet gestalta sig som tal-
rika regionala fördrivningar. 1394 drevs ju-
darna bort från samtliga kungliga territorier,
från Provence 1498. För de franska judarnas
historia under medeltiden, se B. Blumenkranz,
Bibliographie des juifs en France (1961), vi-
dare bl a S. Schwartzfuchs 1966, A. Scheiber
1966/67, R. Chazon, 1969, H. Gross 1969, Ch.
Merchavia 1970, G. Saige 1971 [1881], H. O.
Sieburg, 1975, B. Blumenkranz 1977, E. Hal-
lam 1980, H. Maccoby 1982, J. Gillingham
1984; jfr även L. Sievers, *Juden in Deutschland*.
Hamburg 1977.

Judarna i Spanien och Frankrike upplevde
sålunda sin diaspora på ett ständigt växlande
sätt. Under korstågsepoken inträffade ett stort
antal blodiga förföljelser, och tiden därefter in-
nebar kort sagt ett tilltagande sonderfall av
rättssäkerheten för judarna, något som också
innebar starkt begränsade kulturella uttrycks-
möjligheter. Så länge makthavarna var i be-
hov av judiska insatser på ekonomins, juridi-
kens, medicinens och kulturens områden kunde
livet gestalta sig dragligt, men så snart kyrklig
nitälskan gick hand i hand med folkliga fördo-
mar mot invandrare och främlingar, stod ju-
darna potentiellt utan skydd. De bortträngdes
från de flesta yrken inom de samhälleliga och
ekonomiska intressesfärerna. De utsattes be-
ständigt för övergrepp, fördrivningar, tvångs-
dop, och påtvingade omvändelser och disputa-
tioner. Deras läge försämrades dessutom all-
varligt, när Svarta döden drog fram i seger-
tåg under 1300-talet. Många judiska grupper
tvingades på flykt, och inte sällan ledde flykten
i nordöstlig riktning, där det ännu fanns goda
möjligheter att slå sig ned (jfr den tyska "Ost-
siedlung"). Kulmen på judarnas svårigheter
under medeltiden nåddes i många avseenden
genom utdrivandet ur Spanien 1492, följt av
motsvarande fördrivningar ur Portugal (1497)
och Provence (1498).

Såväl under goda som dåliga tider var de
judiska församlingarna och deras enskilda lärde
ivrigt sysselsatta med sina religiösa texter, med
bibelforskning, med studium av mishnayot och

baraitot, talmuder, midrasher, targumer, med
halakot och haggadot, med taqqanot och ge-
zerot. De utgav siddurim och mahzorim. De
trängde in i medeltidens kristna och arabiska fi-
losofi, in i grekisk och arabisk naturvetenskap-
lig tradition. De lärda höll predikningar och
kasualtal. De skrev bibelkommentarer och de
gav ut anteckningar till judisk traditionslitte-
ratur. De avfattade responsa och brev. De
skrev böcker och pamfletter för att bevara sitt
religiösa arv, för att förklara det och för att
försvara det.

Det finns i realiteten ett mycket stort an-
tal medeltida judiska verk, av starkt varierande
litterär genre, som ägnas åt judisk-kristna tvis-
tefrågor. Somliga av dessa verk bygger ur-
sprungligen på faktiska disputationer, frivilliga
eller påtvingade judarna. Andra möter inom
ramarna för religionsfilosofiska undersökningar.
Andra igen har gestalten av homiletiska arbe-
ten, förkunnande och didaktiska texter. Andra
har erhållit formen av svar på enskilda eller kol-
lektiva förfrågningar: responsaverk och brev.
Andra åter ingår som fragment inom ramarna
för den ständigt växande kommentarlitteratu-
ren. Den bästa källöversikten över denna ju-
diska kristendomspolemik under medeltiden
ger J. Rosenthal i arbetet *Anti-Christian Po-
lemics from its beginnings to the end of the
18th century*, *Aresheth* 2, 1959/60, 130-179; 3,
1960/61, 433-439 (se även N. Ben Menachem,
*Yalqut bibliyografi II: Sifrut ha-wikkuah ha-
anti-nošrit*, *Aresheth* 2, 1959/60, 415-419).

Det är material från spanska och franska
hebreiska verk av denna art som utgör källma-
terial för den undersökning som presenterades
vid en disputation vid Köpenhamns universi-
tet den 8 juni 1990 av Dr Hanne Trautner-
Kromann med titeln *Skjold og Sværd. Jødisk
polemik mod kristendommen og de kristne i
Frankrig og Spanien fra 1100-1500*, (Danish
Humanist Texts and Studies. 3. København
: Museum Tusculanums forlag, 1990, 236 s).
Som förste officiella opponent fungerade pro-
fessor Trygve Kronholm, Uppsala, som andre
officiella opponent professor Christopher Toll,
Köpenhamn. Dessutom framträdde professor
Arild Hvidtfeldt som opponent ex auditorio.

Trautner-Kromanns avhandling: en presentation

Den uppgift som Dr Hanne Trautner-Kromann har ställt sig i sin doktorsavhandling är att beskriva och förklara karaktären av den judiska polemiken mot kristendomen och de kristna i Frankrike och Spanien under perioden mellan första korståget (1096) och utdrivandet av judarna ur Spanien (1492). Uppgiften vidareför på ett naturligt sätt det forskningsarbete som hon redovisade i sitt magisterkonferensspeciale *Jødedommens forhold til kristendommen* belyst ved kilder fra Talmud Babli og Hs. Cod. Sim. Hebr. nr. 93 (Köpenhamn 1980).

Dr Trautner-Kromann, som f n vikarieerar på den nyupprättade professuren i judaistik vid universitetet i Lund—den tjänst som innehas av Karl Erich Grözinger—är välkänd för denna tidskrifts läsekrets inte bara genom sin bok *Jødedommen*, København 1983 (recenserad av professor K.-J. Illman i *Nordisk Judaistik* 8, 1987, 60–62) utan också genom artiklar som har gett inblickar i hennes pågående avhandlingsarbete, spec Jewish polemics against Christianity and the Christians in Northern and Southern France from 1100 to 1300 (*Nordisk Judaistik* 7, 1986, 71–83) och Jødisk polemik mod kristne dogmer i middelalderen fra det første korstog i 1096 til uddrivelsen af jøderne fra Spanien i 1492 (*Nordisk Judaistik* 10, 1989, 1–10).

Hanne Trautner-Kromanns dissertation har fått namnet *Skjold og Sværd*, ett namn som förefaller vara inspirerat av titeln på en av de hebreiska källskrifter som ligger till grund för undersökningen, nämlingen Hayyim ibn Musas *Magen wa-romah*. I den mån denna förmodan är riktig, hade nog *Skjold og spyd* varit en mer adekvat titel.

Avhandlingen är klart disponerad i fem kapitel.

Det första, "Indledning" (s 9–33), ger henne tillfälle att precisera sin vetenskapliga uppgift. Hon tecknar en bakgrund till den behandlade problematiken, anger dess målsättning och dess avgränsning. Hon beskriver de polemiska texterna och redogör för sitt urval av texter. Hon presenterar sin metod att analysera och tolka de valda texterna, och hon for-

mulerar några arbetshypoteser vad gäller tolkningen av judiska hebreiska texter med polemiskt innehåll. Slutligen lämnar hon en forskningshistorisk översikt.

I det andra kapitlet, "Historisk baggrund" (s 34–58), tecknar Trautner-Kromann en historisk bakgrund för textmaterialet och behandlar därvid judarna i Spanien under islam och under kristendomen, samt judarna i Frankrike.

I det tredje kapitlet, "Tekstanalyse af tekster fra Frankrig" (s 59–134), gör författaren en analys av ett urval texter från Frankrike. Det rör sig om texter från sex olika verk, totalt 32 texter. De sex verken är Jakob ben Rubens (ca 1136 – ca 1200) *Milhamot ha-Shem*, Josef Kimhis (ca 1105–1170) *Sefer ha-berit*, Meir av Narbonnes (ca. 1210 – ca 1275) *Milhemet mišwa*, anonyma tillägg till *Sefer ha-berit*, Josef Officials (ca 1210 – ca 1280) *Josef ha-meganne* samt det av flera författare ca. 1300 skapade *Nissahon Vetus*. Analysen framskrider konsekvent enligt ett bestämt schema: först behandlas författaren till ett polemiskt eller apologetiskt verk, dennes bakgrund och verkets syfte, därefter verkets innehåll och form. Så följer några forskningshistoriska notiser. Slutligen kommer en dansk översättning av texterna med kommentarer, och analysen fokuseras i synnerhet på fyra tematiska områden av relevans för judisk polemik mot kristendomen och de kristna, nämligen (1) penningutlåning mot ränta, (2) kritik av de kristnas moral och levnadssätt, (3) kritik av kristendomens dogmer, (4) frågan om vad som är det sanna Israel; möjligen kan i vissa fall ett femte specialtema tas upp till behandling. Detta system tillämpas i princip vid analysen av varje enskilt verk.

Samma system appliceras också på de 11 verk från Spanien som kommer till tals i det fjärde kapitlet, med rubriken "Tekstanalyse av tekster fra Spanien" (s 135–208), totalt 27 texter. De är Mose ben Nahmans (1194–1270) referat från Barcelonadisputationen 1263 i boken *Sefer ha-wikkuaḥ*, Salomo Adrets (ca 1235 – ca 1310) *Perushe aggadot*, Bahya ben Ashers (ca 1250–1320) *Kad ha-kemaḥ*, Isak Pulgars (ca 1280 – ca 1350) *Ezer ha-dat*, Moses av Tordesillas (ca 1330 – ca 1400) *Ezer ha-Emuna*, Shem Tov ibn Shapruts (ca 1340 – ca 1410) *Even boḥan*, Profiat Durans (ca 1345–1414) *Al*

tehi keavotekha, Bonastruc Demaestres av Gerona brev med referat av disputationen i Tortosa 1413–1414, Josef Albos (ca 1360 – ca 1440) *Sefer ha-^cIqqarim*, Hayyim ibn Musas (ca 1380 – ca 1460) *Magen wa-romah*, samt Abraham Bibagos (ca 1430 – ca 1489) *Derekh Emuna*.

Det femte och avslutande kapitlet, "Konklusion" (s 209–221) samlar upp resultatet av undersökningen, lämnar några synpunkter på uppgiften att forska i judisk-polemiska texter och diskuterar skillnaden mellan polemik och apologetik i denna förbindelse.

Boken är försedd med några anmärkningar angående translitteration och översättning av det hebreiska textmaterialet (s 222), en bibliografi med förkortningar, källmaterial och sekundärlitteratur (s 223–233) samt en tysk sammanfattning (s 234–236).

För att bli i stånd att mäta graden av den kristna pressen mot judarna har författaren konstruerat en skala genom tre begreppspår som utgör karakteristiska drag i polemiska texter: försvar och angrepp, uppriktighet contra agitation och slutligen polemikens ämne, i detta fall religion och moral. På grundval av dessa tre begreppspår uppställer författaren en skala i fem steg alltifrån ett sakligt, kontextbaserat och uppriktigt tillbakavisande av kristologiska bibeltolkningar och försvar av judisk skriftuppfattning—som hon kallar steg 1—ända upp till direkt, sakliga och osakliga samt smädande angrepp på de kristnas moral, levnadssätt och tro med hänblick på agitation för judendomen—betecknade som steg 5.

De resultat som Trautner-Kromann når genom denna undersökning uppsummeras i avhandlingens tyska sammanfattning. Hon hävdar där bl.a. att hennes avhandling är det första försöket till en samlad framställning av orsakerna till den judiska polemiken i Frankrike och Spanien under den aktuella perioden, vidare att analysen sätter in texterna i deras historiska kontext samt att hennes tre arbetshypoteser empiriskt har bekräftats genom textanalyserna (se nedan).

Inledande kritiska synpunkter

Mot bakgrund av denna korta redogörelse för avhandlingens ämne, uppläggning och resultat är det naturligt att nu gå över till att granska den mer detaljerat ur några olika synvinklar. Först några inledande anmärkningar.

De 59 utdrag ur medeltida hebreiska originaltexter, som författaren baserar sin undersökning på, har uteslutits ur avhandlingen. I och för sig är det begripligt att de inte har ansetts behövliga i ett arbete som primärt riktar sig till en dansk publik. Jag är också klar över att författaren avser att ta med dessa hebreiska texter i en planerad engelsk utgåva av verket. Men nog hade det väl, trots allt, varit mest korrekt att ha dem med också vid disputationen, dels därför att de är en del av den avhandling som har godkänts för försvar, dels därför att ger viktiga referenstexter vid all diskussion av materialet.

Ett annat påfallande drag i avhandlingen är bristen på index. På s 63 skriver författaren själv angående J. Rosenthals utgåva 1963 av Jakob ben Rubens *Milhamot ha-Shem* på följande sätt: "Desværre er der hverken person- eller emnesregister". När man så studerar i Trautner-Kromanns eget arbete, försvaras studiet avsevärt av bristen på såväl författarindex som ämnesindex. I synnerhet är avsaknaden av författarindex mycket besvärande.

Därnäst kommer vi till frågan om den litteratur som författaren använt. Den är förtecknad på s 223–233. Det är givetvis en lätt sak att finna många relevanta arbeten som man kunde ha önskat att se begagnade och förtecknade i bibliografin. Redan en blick i den förnämliga bibliografin hos I. Twersky, *Rabad of Posquières. A twelfth-century Talmudist*, som Trautner-Kromann inte har funnit skäl att ta upp, visar ett stort antal centrala källor och undersökningar som hade kunnat beaktas; och en förnämlig komplettering erbjuder J. Cohens färska studie *Scholarship and Intolerance in the Medieval Academy: The study and Evalua-*

tion of Judaism in European Christendom, *The American Historical Review* 91, 1986, som författaren uppenbarligen känner. Själv har jag i tillägg noterat ett betydande antal relevanta arbeten (en del av dessa förtecknas i bibliografin nedan). I andra fall undrar man omvänt varför ett arbete har tagits med. Det gäller exempelvis N.L. Kleeblatt, ed., *The Dreyfus affair. Art, truth, and justice* (1987). Men redan i föreliggande omfattning är bibliografin givetvis värdefull, och den dokumenterar författarens goda förtrogenhet med både primär- och sekundärmaterial.

I avhandlingens bibliografi finns emellertid en hel del egendomligheter. Jag behöver inte lägga många ord på detta, men skall bara ta några exempel på vad jag menar.

På s 223 finner vi förkortningar av tidskriftstitlar. De fullständiga titlarna är ständigt kursiverade, medan deras förkortningar inte är det, med undantag för förkortningen *JJS*. Eftersom författaren normalt har valt att kursivera boktitlar, hade det givetvis varit rimligt att också kursivera tidskriftstitlar, och därmed hade det varit riktigt att kursivera också förkortningarna av dessa titlar. Som det nu är finner vi att kursiveringar helt saknas i alla litteraturuppgifter som berör tidskrifter rakt igenom hela bibliografin. Detta bör korrigeras och göras konsekvent till den engelska utgåvan.

En annan inadvartens har uppenbarligen orsakats av att författaren på förslag av sakkunnigkommittén har indelat bibliografin i primär- och sekundärlitteratur. Själv denna distinktion är naturligtvis utmärkt, ja, nödvändig, men så som den nu har applicerats blir den orimlig. Det blir ett slags dubbel bokföring. Varje verk som anförs i egenskap källtext, förs *dessutom* upp som sekundärlitteratur, boktitel efter boktitel.

Därtill kommer att förteckningen över *sekundärlitteratur* rymmer en lång rad editioner av medeltida hebreiska källtexter, som mest naturligt hade bort förtecknas som primärmaterial.

I vissa fall anges i bibliografin kortformer (t ex s 223 " = ADRET" — varför har inte övriga källtexter i så fall förkortats på motsvarande sätt?; eller *sub* Abraham Bibago " = Bibago: F.-G."; eller s 225 *sub* BAER, Y. 1978

[= 1983!!!] där det står "Baer I-II", nu med gemena bokstäver och romerska siffror, medan litteraturförteckningar har arabiska siffror och versaler). Denna bristande akribi registreras också inne i själva avhandlingstexten. Låt oss som ett enda exempel ta s 170, där Profiat Durans arbeten behandlas. Här skrivs med all rätt boken *Al Tehi Keavotekha* med kursiv skrift, likaså en gång på s 171, medan verket alla andra gånger skrivs med vanlig skrift. Därremot kursiveras icke hans övriga verk, *Kelimat ha-Goim* och *Maase Efod*. Vad är meningen med detta?

Men låt oss inte uppehålla oss vid dessa ting utan gå in på de centrala problemen i avhandlingen.

Principiella invändningar

En absolut grundläggande fråga är vad som egentligen, totalt sett, är författarens avsikt med sin doktorsavhandling. Skall man döma efter sammanfattningen, punkt 1, skulle avsikten vara att genomföra "der erste Versuch einer *Gesamtdarstellung der Gründe für die jüdische Polemik in Frankreich und Spanien*" (235).

Om detta är syftet, blir självfallet frågan om urvalet av källmaterial en grundläggande fråga.

I sin anmälan av Trautner-Kromanns avhandling (*WB* 8. juni 1990, s 3) säger lektorn vid Institut for orientalsk filologi vid Københavns universitet, Judith Winther bl a följande:

Bogens væsentligste og vigtigste del, som nok har forårsaget dens tilblivelse, er et kilde-materiale, der omfatter tekstuddrag af 17 forfattere således, at der er 59 tekststeder i alt med direkte eller indirekte polemik mod kristendommen og de kristne. Der benyttes originale hebraiske tekster enten i kildekritisk udgave eller efter den mest anerkendte udgave eller eventuelt håndskrift.

De emner, der bliver behandlet i de 59 tekster, er navnlig: pengeudlån mod rente, kritik af kristnes moral og levevis, kritik af kristendommens dogmer, "det sande Israel" eller eksilets længde. Der gøres ikke rede

for, hvorfor netop disse 59 tekster er udtaget til behandling af en skat, der indeholder tusindvis af tekster. Det forekommer arbitrært. Hver eneste tekst indeholder ca. 30 linjer, og kommentarerne har nogenlunde samme længde.

Låt oss se närmare på Trautner-Kromanns egen argumentering i detta avseende. I inledningen (s 16–18) behandlar hon sin selektion av texter och temata. Hon säger att utgångspunkten för lokaliseringen av polemiska texter har varit J. Rosenthals stora bibliografi *Anti-Christian polemics from its beginnings to the end of the 18th century* (hon refererar därvid till Rosenthal 1960—om man går till bibliografien kallas detta arbete Rosenthal 1960–61).

För urvalet av texter från Rosenthal anger hon vissa kriterier. Först att texterna skall falla inom ett definierat geografiskt och tidsmässigt område. Det är problemfritt.

Därnäst att texterna skall vara skrivna på hebreiska. Man skulle önska att författaren något närmare hade utvecklat argumentet för detta. I avhandlingen lyder argumentationen helt kort:

Desuden skal teksterne være skrevet på hebraisk, idet en ikke-hebraisk tekst ikke kan bedømmes på linie med en hebraisk, der op til det 13. århundrede stort set kun kunne læses af jøder, hvorved det havde karakter af at være et "kodesprog" (s 16).

Hon anger också att texterna skall vara nägorlunda daterbara. De skall i rimligt omfång innehålla ett signifikativt polemiskt material. Och författarna till texterna skall normalt vara kända.

Nu säger Trautner-Kromann vidare i inledningen till sitt arbete (s 11f) att ordet *polemik* i denna avhandling begagnas "som fælles betegnelse for de forskellige former for direkte eller indirekte kritik af kristendommen og de kristne, herunder disputer med kristne og forsvaret af jødedommen mod kristne anklager." Av de synpunkter som författaren för fram i sin konklusion, kap 5, rörande apologetik och polemik framgår att också *apologetiken* är en del av den uppgift författaren ställt sig att undersöka.

En av de principiella frågor jag då vill stäl-

la är av vilka orsaker Trautner-Kromann har underlåtit att ta hänsyn till bl a betydelsefulla apologetiska partier i den stora spanska och franska *kommentarlitteraturen på hebreiska* under den aktuella perioden.

Som en enda illustration till min fråga vill jag nämna det väl kända faktum att nordfranska exegeter skrev bibelkommentarer som innehåller mängder av apologetiska förklaringar till nästan alla verser som de kristna gav kristologiska eller figurativa tolkningar. Dessa förklaringar var delvis inspirerade av de diskussionspunkter som framkom vid de religiösa disputationerna. Låt mig här endast erinra om tre av dessa kommentatorer.

Jag nämner först Samuel ben Meir (RaSh-BaM, ca 1080/85 – ca 1174). Av hans kommentarer, som från början torde ha omfattat alla den hebreiska bibelns böcker, finns främst kommentaren till Torah bevarad och utgiven 1881 av David Rosin, som också skrev en stor avhandling om Samuel som bibelkommentator. Denne Samuel är känd för sina vida kunskaper också i profana discipliner och för att ha deltagit i disputationer med de kristna. Han anses också ha kunnat latin. Om honom skriver A. Grossmann i *Encyclopaedia Judaica* (14, 811):

He was the first Bible commentator to incorporate in his commentaries attacks on christological exposition. In this connection he gives reasons for certain laws, especially those whose validity was challenged by Christians.

Den andre nordfranske exeget som jag tänker på bland många andra är Josef ben Isak Bekhor Shor (1200-talet), som var lärjunge till R. Tam. Hela hans kommentar till Pentateuken utgavs av Joseph Gad 1956–60. Delar av hans kommentar till Psaltaren publicerades redan 1909 i *Revue des études juives*, 58, 309–311. Han följer i sina kommentarer främst en litteral tolkning i spåren av Rashi, Josef Kara och i synnerhet den nämnde Samuel ben Meir. Om denne Josef säger A. Grossman (*ibid.*, 4, 411):

Joseph knew Latin, and both in speech and in writing refuted the christological interpretation of biblical passages, attacking in his comments both apostates and Christians, against whom he argued a great deal re-

jecting all attempts to find in the Bible allusions to Christian dogmas. He similarly repudiated their allegorical explanations that deny the validity of the Commandments.

"Although they have translated the Bible from the holy tongue into the vernacular, the Lord has given them neither a heart to understand, nor eyes to see, nor ears to hear" (Num. 12:18).

Den tredje nordfranske bibelkommentator som jag särskilt vill fästa uppmärksamheten på är Eliezer av Beaugency (1100-talet). Också denne Eliezer kunde latin. Tre av hans kommentarer har blivit bevarade: till Jesaja (utgiven av Nutt 1879), till Hesekiel och till de mindre profeterna (båda utgivna av S. Poznanski 1907–13). Han är känd för att ha angripit såväl Vulgata som kristen bibelutläggning (A. Grossmann, *ibid.*, 6, 630f). Nu framgår det tydligt av Trautner-Kromanns diskussion av de olika textarter som källmaterialet representerar—nämligen disputationen, bibelkommentaren, den religionsfilosofiska framställningen, den homiletiska framställningen, responsalitteraturen och breven (s 14)—att just de apologetiska och polemiska kommentarerna är väsentliga källor. Varför har författaren uteslutit en lång rad av periodens stora hebreiska kommentatorer? Här skulle ju en forskare ha haft möjlighet att finna de väsentliga stridsfrågorna och de mest omedbatterade texterna grundligt behandlade.

En annan principiell fråga då det gäller avhandlingens källmaterial är orsakerna till att *polemisk-apologetiska verk på arabiska* utav periodens spansk-judiska författare inte har tagits med. Var och en inser omedelbart att det skulle vara omöjligt att diskutera judisk filosofi under 1100–1200-talet i Spanien utan att behandla det viktigaste av alla verken, nämligen Maimonides *Vägvisare åt de vilsefarande*, som ursprungligen skrevs på arabiska men tidigt översattes också till hebreiska. På likartat sätt förhåller det sig t ex med ett arbete av stor betydelse för dagens avhandling, nämligen Juda Halevis (före 1075–1141) *Sefer ha-Kuzari*, som ursprungligen skrevs på arabiska under titeln *Kitāb al-Hujja wa-d-dalīl fī naṣr ad-dīn ad-dhalīl* (Boken med argument och bevis till försvar av den föraktade tron), där helt grundläggande frågor om förhållandet mellan juden-

dom, kristendom och islam behandlas, med betydande polemik mot kristen tro. Finns det något hållbart skäl till att utmönstra viktiga polemisk-apologetiska verk från den aktuella perioden enbart av det skäl att originalet är arabiskt? Det bör tilläggas att den hebreiska översättningen i detta fall gjordes redan vid mitten av 1100-talet av Juda ibn Tibbon.

Dessutom bör man faktiskt med förstebibliotekar vid Det Kgl. Bibliotek Ulf Haxen, (*Politiken*, Fredag 8. juni 1990, 2. sektion, s 8) ställa ytterligare ett par principiella frågor, nämligen

... om ikke Rhinlandets jødiske polemik med fordel kunne have suppleret det sparsomme ashkenasiske (fransk-tysk-jødiske) tekstgrundlag. Og endvidere i hvilken udstrækning den højt udviklede spansk-sefardiske rationelle filosofi og dialektiske metode påvirkede den ashkenasiske polemik.

Jag vill dessutom peka på att Trautner-Kromann nämner att den ytterst viktiga uppgörelse med de kristna dogmerna, *Biṭṭul eiqqare ha-noṣerim* (*Vederläggning av de kristnas principer*), från 1397–98 av den spanske filosofen, teologen och statsmannen Hasdai Crescas (d 1412?) uteslutits från källmaterialet, "fordi den oprindeligt er skrevet på catalansk og først 50 år senere oversat til hebraisk af en anden forfatter" (s 16). Orden refererar till Josef ben Shem Tovs översättning av 1451. Men nog är väl detta ett viktigt dokument vid en undersökning av det definierade intresseområdet? I detta verk behandlar Crescas tio grundläggande ämnesområden i den kristna tron: arvssynden, förlossningen, treenigheten, inkarnationen, jungfrufödelsen, transubstantiationen, dopet, Jesu messianicitet, Nya testamentet och den kristna demonologin. Med vilket berättigande har detta fullkomligt centrala verk uteslutits? Är det ett vetenskapligt acceptabelt skäl att originalet är katalanskt? Dessutom bör det noteras att Crescas mest berömda hebreiska originalverk, *Or Adonai* från 1410, anses vara ett polemiskt verk. Inte heller det har undersökts.

Den stora förtjänsten i behandlingen av frågan om urvalet av källmaterial ligger emellertid i författarens metodiska redlighet. Det skall erkännas att hon har dragit upp tydliga gränser för sitt arbete. Det skall också erkän-

nas att hon visar många prov på hur klar hon är över karaktären hos ett medeltida källmaterial av det slag hon har valt att bearbeta. I synnerhet diskuterar hon de konkreta svårigheter som knyter sig till att "tekstgrundlaget inte i alle henseender kan anses for at være filologisk tilfredsstillende" (s 12). Hon inser att källmaterialets status, både textkritiskt och litterärkritiskt, är otillfredsställande, men hon har givetvis rätt i att forskningen för den skull inte kan underlåta att utnyttja detta material.

När det gäller Trautner-Kromanns selektion av temata—alltså i huvudsak penningutlåning mot ränta, kritik av de kristnas moral och levnadssätt, kritik av kristna dogmer och frågan om det sanna Israel—är de otvivelaktigt centrala i den medeltida diskussionen mellan synagoga och kyrka, och författaren ger i vart och ett av de fyra tillfällena en motivering för valet av respektive tema (s 17). Dessa motiveringar är emellertid synnerligen enkla och generella, och det skulle inte vara svårt att välja ut många andra temata och ge dem motsvarande motiveringar. En fråga som i alla tider har stått fram som helt fundamental i judendomens relation till kyrkan är givetvis frågan om Torahs natur och status. Det är en fråga som står centralt redan hos Jesus och Paulus och i kyrkofädernas antijudiska skrifter. Ytterligare ett tema som stod i fokus för den medeltida diskussionen mellan judar och kristna är frågan om uppfattningen av Gud och därmed sammanhängande problem rörande Sinaiuppenbarelseens natur, Guds attribut etc.

Med stor omsorg redogör Trautner-Kromann för sin analysmetod (s 19–21), men redogörelseens noggrannhet avser ett stort antal relativt självklara ting angående en känd eller en okänd författare, angående anledning och avsikt bakom en text, angående textens mottagare, språkliga form, tidsaspekter, ortsaspekter, yttre historisk och religiös kontext etc. Det är inget fel på allt detta, bortsett från att det förefaller övertydligt.

Möjligen kunde man anmärka på det som säges om texternas mottagare (s 19f):

Generellt kan man gå ud fra, at når teksten er på hebraisk er målgruppen jøder, men det kunne desuden tænkes, at også de kristne er en målgruppe, omend sekundær, idet forfat-

terens hensigt har været, at tekstens indhold skulle formidles til dem via den jødiske læser.

Tidigare (s 16) har författaren sagt att hon uteslutande tar upp polemisk-apologetiska verk på hebreiska, "idet en ikke-hebraisk tekst ikke kan bedømmes på linie med en hebraisk, der op til det 13. århundrede stort set kun kunne læses af jøder", nämligen som ett "kodesprog". Men hur skall man kunna fastställa att en person som skriver på ett kodspråk egentligen avser att offentligt utsprida det som vederbörande själv väljer att skriva på kodspråk? Det är svårt att förstå!

Allvarligare är vad som inte säges om analysmetoden, t ex hur representativa de behandlade utdragen är för respektive verk som helhet, i hur hög grad författaren har lyckats behandla alla eller nästan alla texter rörande de olika fyra huvudtemata i ett bestämt verk, eller hur många texter rörande de aktuella temata som har utmönstrats ur avhandlingen.

I avsnitt 1.4 (s 22–26) formulerar författaren de tre arbetshypoteser som hon tar som utgångspunkt för undersökningen.

1. Syftet med de judiska skrifterna med polemiskt innehåll är att styrka judarna i att hålla fast vid sin religion trots den kristna pressen.
2. Medlet för att styrka judarna i deras tro är att förse dem med argument mot de kristnas teologiska påståenden och deras sociala anklagelser mot judarna. Dessa argument är framför allt tre, nämligen (1) att den kristologiska bibelutläggningen är falsk, den judiska sann; (2) att de kristna dogmerna är ologiska och att evangelierna är självmotsägande; samt (3) att kristen livsföring är dålig, den judiska god.
3. Argumentationens intensitet svarar mot graden av den samtida kristna pressen så att ju större press som blev lagd på judarna desto större intensitet uppvisar de polemiska skrifterna.

Det är tre mycket enkla och tydliga arbetshypoteser. Men de ger anledning till vissa reflexioner.

Den första är frågan om huruvida dessa arbetshypoteser förhåller sig till den definierade

uppgift som Trautner-Kromann ställt fram för sin undersökning:

Målsætningen er da at beskrive baggrunden for og forklare grundene til framkomsten af den jødiske hebraisksprogede polemiske litteratur mod kristendommen og de kristne samt give en fremstilling af den dertil hørende forskningshistorie (s 12).

Det förefaller nämligen som om hypoteserna inte i första hand är formulerade för att "beskrive baggrunden for og forklare grundene til" den polemiska litteraturen, utan att komma åt "syftet" respektive "medlet", respektive "intensitetsgradens förhållande till kristen press", som hypoteserna själv säger. Så där omedelbart förefaller det som om endast arbetshypotes 3 direkt tar sikte på avhandlingens målsättning, medan det som avhandlingen främst ägnas åt är att utreda frågor om syfte och medel.

En annan anmärkning mot dessa tre arbetshypoteser är att de till sin formulering enligt min mening avspeglar i det närmaste rena självklarheter, nämligen att det givetvis alltid är så att judisk polemik rymmer ett moment som går ut på att styrka judarna att hålla fast vid judendomen, och att ett väsentligt medel i detta sammanhang alltid måste vara att förse den judiska församlingen med argument mot de läror som hotar, vare sig dessa läror är kristna, islamiska eller inomjudiska heresier. Dessutom är det självklart att det alltid finns en korrelation mellan press och en argumentations intensitet. Alltsammans är i grund och botten "matters of common sense".

Men det som de tre arbetshypoteserna *inte* säger något om, det är i vad mån fullkomligt andra faktorer *samtidigt* spelar in. Det faktum att syftet med den judiska kristendoms-polemiken är att styrka judarna i deras tro omintetgör inte möjligheten för att polemiken samtidigt, teoretiskt sett, kan vara ägnad att kritisera kyrkligt maktmissbruk, gissla kyrkligt våldsmentalitet, gripa in konkret i judarnas sociala situation och uppmuntra dem att kämpa för sina medborgerliga rättigheter etc.

Sedan bör man väl också betänka vilken karaktär den *inomjudiska polemiken* äger. Med den förhåller det sig givetvis på likartat sätt som med polemiken mot kristendomen: den tilltar i styrka i samma grad som hotet från

en inomjudisk heresi blir starkt. Därmed säger intensitetsgraden inte mycket i detta särskilda fall. Korrelationen mellan aggression och försvarintensitet är, som redan påpekats, ett allmänmänskligt fenomen. Till detta kommer naturligtvis att frågan om argumentationsteknik är en starkt personlig fråga, en fråga om personlighetstyp: en asteniker är i allmänhet mer stillsam i sin argumentation än en kolerisk pykniker. Och mycket litet talar för att medeltidens rabbiner normalt var blodfattiga asteniker!

För att mäta graden av intensitet i den judiska polemiken har Trautner-Kromann konstruerat en värdeskala med hjälp av begreppspaar som försvar-angrepp, uppriktighet-agitation och religion-moral som polemiskt ämne. Det är en 5-gradig skala hon konstruerar på grundval av dessa begreppspaar: (1) tillbakavisning av kristologiska bibelutläggningar och försvar av judisk skriftuppfattning, (2) tillbakavisning av angrepp på judarnas levnadsätt och moral, inklusive deras tro, (3) motangrepp på kristna dogmer och den kristna religionen, (4) indirekta och underfundiga angrepp på de kristnas tro, moral och levnadsätt med hänblick på agitation till förmån för judendomen, och (5) direkta, sakliga och osakliga samt smådande angrepp på de kristnas moral, levnadsätt och tro med hänblick på agitation till förmån för judendomen.

Denna skala är givetvis ur många synvinklar ett värdefullt arbetsredskap, men den är till sin natur delvis oprecis och diffus, gränsöverskridande och överlappande.

Ett viktigt problem som jag inte har funnit att författaren diskuterar är att många av de citerade verken mycket väl kan innehålla specimentexter som i själva verket representerar flera av de olika intensitetsgraderna, kanske rentav samtliga. Och vad blir då mätresultatet värt? Vad säger det då?

Låt mig bara ta ett enda exempel, en av de författare som Trautner-Kromann citerar i relativ korthet. Det gäller Salomo Adrets hag-gadakommentar *Perushe aggadot* från ca 1280 i Aragonien. Om vi går till de tre utvalda text-avsnitten ur detta enda verk av Salomo Adret (s 148-150), finner vi att alla fem stegen i intensitetsgrad är representerade: i kommenta-

ren till text 35 anges steg 1 och 2, i kommentaren till text 36 anges steg 2 och 4, i kommentaren till text 37 anges steg 4 och 5. Frågan är: om ett polemiskt verk uppvisar alla fem intensitetsgraderna, hur skall vi då inplacera detta verk? Har mätningen av intensitetsgrad över huvud taget givit något egentligt vetenskapligt bidrag? Och i så fall vilket?

Som vi nyss har konstaterat, kan intensitetsgraden i realiteten lika gärna ha sin grund i god matsmältning contra dålig matsmältning eller i ett koleriskt temperament versus ett välbalanserat temperament, likaväl som i en faktisk, historiskt dokumenterad press. Det är ju dessutom en allmän sanning att vissa personer kan bevara en saklig och lugn värdighet också i utomordentlig stress. Jag menar med andra ord att hela denna så kallade mätning av intensitetsgrad lägger en illa passande tvångströja över materialet. Mycket av den tid som Trautner-Kromann har ägnat åt att utreda intensitetsgraden, hade med fördel kunnat läggas på att tydligare sätta in texterna i deras historiska och idéhistoriska kontext.

I avhandlingen andra kapitel, "Historisk baggrund" (s 34-58) tecknar författaren en bild av judarnas situation i Spanien och Frankrike under den aktuella perioden, framför allt för att skapa det nödvändiga tidshistoriska ramverket för en adekvat inplacering av källmaterialet. Framställningen är välartikulerad och relevant. Den demonstrerar hennes goda förtrogenhet med den nutida forskningens resultat inom ämnesområdet. Hon gör dock själv uppmärksam på att det i detta kapitel inte rör sig om en självständig forskning på basis av primärkällor utan att framställningen bygger på "anerkendte historiske værker" (s 37) av bl a Southern (1953 & 1970), Margolis och Marx (1965), Goitein 1970, Strauss-Ashtor (1973) och Maier (1973), O'Callaghan (1975), MacKay (1977), Baer 1-2 (1978), Hillgarth (1978) och Payner (1984) m fl. Detta är värdefullt. Det enda man kunde ha önskat är att författaren personligen hade haft en tydligare kritisk framställningsform, inte enbart en kompillerande och refererande.

Undersökningens tredje och fjärde kapitel ägnas åt en presentation och analys av de utvalda 59 källtexterna från Frankrike (s 59-134)

respektive från Spanien (s 135-208). I enlighet med vad inledningen förutskickat ansluter sig behandlingen strikt till ordningen att först presentera varje verks författare, vederbörandes bakgrund och verkets syfte, därefter arbetets innehåll och form, sedan framträdande drag ur relevant forskningshistoria, och slutligen de utvalda texterna med kommentarer. Om denna strikta och konsekvent genomförda ordning är givetvis endast gott att säga.

I den tidigare anförda anmälan av Trautner-Kromanns avhandling (*WB* 8. juni 1990, s 3) säger lektor Judith Winther i denna förbindelse bl a följande:

Hvad den enkelte teksts sproglige form angår, forekommer der slet ikke nogen 'analyse' som bebudet. Omtalen af stillaget er pauver og selve manuskriptets sprog får tildelt nogle sparsomme ord og intetsigende bemærkninger. I visse kapitler remses overfladisk en række stilfigurer op, uden at de bliver eksemplificeret af illustrerende citater, og uden at de bliver anbragt i en meningsmæssig sammenhæng, der kunne påvise, at der her ikke er tale om postulater.

Enligt min uppfattning är de inledande presentationerna är väsentligen informativa och *to the point*. Det är emellertid påfallande att de forskningshistoriska avsnitten i hög grad är redovisande och endast i mycket ringa utsträckning självständigt kritiska (ett belysande exempel erbjuder det forskningshistoriska avsnittet rörande Meir av Narbonnes *Milhemet mišwa*, s 83-87, i synnerhet s 86f).

Mer av en egentlig, vetenskaplig diskussion finner man, trots allt, i kommentarerna till textavsnitten. I många avseenden är kommentarerna både adekvata och välavvägda.

Det finns dock ett genomgående drag i dessa 59 textkommentarer som överraskar i en avhandling av semitistisk natur, och det är avsaknaden av hänvisningar till och diskussioner av källtexternas uttryck och termer. I sin inledning till Bahya ben Ashers *Kad ha-kemaš* säger Trautner-Kromann om C.B. Chavels utgåvor av 1970 respektive 1980: "Desværre er henvisninger til kristne ord og begreber ikke medtaget" (s 153). Men i nu framlagda avhandling som ju inte bara är en samling texter utan till och med en vetenskaplig undersökning

av dessa texter saknar man helt inte endast hänvisningar till kristna begrepp och termer utan i minst lika hög grad referenser till och studier av den judiska terminologin.

Emellanåt tycks framställningen förmedla intrycket av att de judiska källorna i allt för hög grad har lästs *con amore*, och stilen kan i vissa fall slå över i psykologiserande förklaringar som saknar fast vetenskaplig förankring och därmed förefaller okritiska. Ett exempel bland många finner vi i kommentaren till text 31 ur *Nissahon Vetus* (s 125). Trautner-Kromann talar i sin kommentar om judiska be-teckningar för de kristna som "oomskurna och orena" och säger:

Passager som disse kan tolkes som bevis på, at der var stor selvfølelse og stolthed blandt jøder over at være jøder, parret med en vis foragt for de kristne, men de kunne også tolkes som forsvarsmekanismer over for de kristnes foragt for og angreb på jøderne. Formentlig er der tale om begge muligheder.

Psykologiserande tolkningar av detta slag lämnar inte mycket vetenskapligt bidrag.

Arbetshypotesen om en direkt korrelation mellan den polemiska intensitetsgraden i en judisk källa och den faktiska, samtida kristna pressen mot judarna i det aktuella området tycks ibland styra framställningen mer än källmaterialet ger belägg för. Särskilt i konklusionsavsnitten (s 128–134; 202–208) tenderar arbetshypotesen att dominera framställningen till den grad att faran för cirkelresonemang ligger mycket nära: en viss texts kristendoms-polemiska intensitet indikerar att judarna har varit utsatta för press—det var ju just det som skulle visas. När det gäller exempelvis sammanfattningen av undersökningen rörande de polemiska texterna från Frankrike, kommer Trautner-Kromann in på Jakob ben Ruben (s 132) och säger bl a följande:

Intensitetsgraden hos **Jacob ben Reuben** er gennemgående lav (trin 1-3) med kortere passager på trin 5 ... Jacob ben Reuens tekster viser således, at der var et teologisk pres på jøderne, for at de skulle konvertere til kristendommen, men ikke et fysisk.

Går man sedan fram till s 206, talar Trautner-Kromann om Bahya ben Asher och säger föl-

jande:

Intensitetsgraden er overvejende på trin 1 og 2, men i omtalen af den fremtidige frelse og jøderne som det sande Israel er teksterne på trin 4 og 5, idet han tager udgangspunkt i bibelske forbandelser av jødernes fjender og anvender dem på de kristne ... Tekststederne med høj intensitetsgrad stemmer overens med jødernes forringede politiske og økonomiske status i Aragonien ved udgangen av det 13. århundrede.

Här är det givetvis ytterst besvärande och svårtolkat att en och samme författare argumenterar på den lägsta intensitetsnivån och samtidigt på den högsta.

I enstaka fall kan samma arbetshypotes även appliceras på icke daterbart källmaterial, vilket förefaller orimligt. Som bekant är ju just den nämnda *Nissahon Vetus* omöjlig att datera. Många enskilda texter i verket är mycket gamla, medan själva antologin kan ha tillkommit tidigast mot slutet av 1200-talet. Men detta faktum gör det oerhört vanskligt att bruka dess texter till ett resonemang om den kristna pressen mot judendomen under en bestämd tid. Det är igen påfallande att Trautner-Kromann nära nog helt bortser från andra faktorer än de kristnas tryck mot judarna som ägnade att inverka på källornas intensitetsgrad.

I avhandlingens "Konklusion" (s 209–221) sammanfattas undersökningens resultat på ett pedagogiskt förtjänstfullt sätt (s 209–216). De båda avslutande styckena, betitlade "Afsluttende status over forskning i jødisk polemik" (s 217–219) samt "Polemik eller apologetik?" (s 220f) tycks däremot relativt onödiga. En del av de synpunkter som kommer till uttryck i dem torde med fördel kunna brukas i avhandlingens inledande partier. Dessutom måste jag erkänna att språkbruket "afsluttende status over" är okänt för mig.

Helhetsintrycket av Trautner-Kromanns doktorsavhandling

Det är omedelbart tydligt att avhandlingsämnet som Trautner-Kromann valt är av en tvär-

vetenskaplig karaktär. I första hand faller den vetenskapliga bearbetningen av ett medeltida hebreiskt källmaterial inom den *semitiska filologins* fält och ställer stora krav på omfattande kunskaper såväl i den medeltida spanska och franska judenhetens hebreiska språk i dess syntaktiska och terminologiska egenart som i de äldre former av hebreiskt, delvis också arameiskt språk som inte sällan finns inkorporerat i de medeltida framställningarna och där blir föremål för diskussioner. Uppgiften faller emellertid också inom ramen för *historieforskningens* discipliner och reser inte minst anspråk på djupgående förtrogenhet med källkritisk metod. Självfallet är ämnet till sin natur också *religionshistoriskt* och förutsätter som sådant ingående kännedom om medeltidens religiösa strömningar på judisk och kristen sida, likaväl som om dessa strömningars källsprång i antikens motsättning mellan synagoga och kyrka. Inte nog med detta: uppgiften är dessutom deciderat *litteraturvetenskaplig* och kan knappast genomföras utan en klar medvetenhet om denna vetenskaps vägar till analys av litterära dokument. Därtill tangerar avhandlingsämnet inte sällan ett *samhällsvetenskapligt* och i någon mån *beteendevetenskapligt* område. Enkelt uttryckt har avhandlingens författare valt en osedvanligt mångsidig och därmed osedvanligt krävande uppgift.

Helheltintrycket av den undersökning som Trautner-Kromann har lagt fram för vinnande av filosofisk doktorsgrad är relativt gott. Den vetenskapliga uppgiften har väsentligen lösts på ett försvarligt sätt. Författarens metodiska medvetenhet och omsorgsfullhet är värda stort beröm, även om hennes tydlighet ibland tycks mig ha drivits i längsta laget.

Man bör särskilt understryka att detta arbete inte endast på ett förträffligt sätt ansluter sig till en pågående, internationell forskning, utan också att det genom sin perspektivrikedom kan komma att spela en viktig roll för att vidga förståelsen mellan synagoga och kyrka i vår egen tid. De frågor som medeltidens judiska lärde i vårt källmaterial har behandlat är frågor som ännu i dag har stor aktualitet. Antisemitismen lurar alltid runt hörnet, likaså förutfattade och förvrängda meningar om vad som är representativt judiskt respektive kris-

tet. Ingenting kan så positivt bidra till en sanning av den judisk-kristna debatten som kunskaper om de faktiska skiljefrågorna. Till detta har Hanne Trautner-Kromann lämnat ett väsentligt och bestående bidrag.

Litteraturförteckning

Källor

Salomo Adret: **Perles, J.**, *R. Salomo ben Abraham ben Adereth*. Breslau 1863

Josef Albo, *Sefer ha-Iqqarim*, ed I. Husik. Philadelphia 1929

Bahya ben Asher: *Kitve Rabbenu Bahya*, ed C.B. Chavel. Jerusalem 1970

Barcelonadisputationen: **Moshe ben Nahman**, *Kitve Rabbenu Moshe ben Nahman*. 1-12. Ed. C.B. Chavel. Jerusalem 1963

Abraham Bibago, *Derekh Emuna*, ed. Ch. Fraenkel-Goldschmidt. Jerusalem 1978

Profiat Duran, *The polemical writings of Profiat Duran. The reproach of the gentiles and Be not like unto thy fathers*, ed. F. Talmage. Jerusalem 1981

Jakob ben Reuben, *Milhamot ha-Shem*, ed J. Rosenthal. Jerusalem 1963.

Joseph ha-Kohen, *Sefer Emeq ha-Bakha (The Vale of Tears) with the chronicle of the anonymous Corrector*. Introd., critical edition, comments by K. Almladh. *Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Semitica Upsaliensia* 5. Uppsala 1981

Joseph Kimhi, *The book of the covenant and other writings*, ed F. Talmage. Jerusalem 1974

Meir av Narbonne, *Shitat ha-qadmonim we-Sefer Milhemet miswa*, ed M. Blau. New York 1973 (vidare utdrag ur *Milhemet miswa* bl a i Dinur, D., *Israel in the diaspora*. 2/1. Jerusalem 1965; Herskowitz, W.K., *Judaeo-Christian dialogue in Provence as reflected in "Milhemet Mitzva" of R. Meir hameili*. New York 1974 [diss])

Mose av Tordesillas: **Loeb, I.**, *Polémistes chrétiens et juifs en France et en Espagne*, *Revue des études juives* 18, 1889, 43-70; 219-242

Hayyim ibn Musa: **Graetz, H.**, *Geschichte der Juden*. 6-9. Leipzig 1861ff; **D. Kaufmann**, Miktav ha-Rav R. Hayyim ibn Musa, *Beth Talmud* 2, ed A. H. Weiss. Wien 1882, 110-125; **A. Posnanski**, *Schiloh. Ein Beitrag zur Geschichte des Messiaslehre*. Leipzig 1904
Berger, D., ed, *The Jewish-Christian debate in the High Middle Ages. A critical edition of the Nizzahon Vetus*. Philadelphia 1979
Josef Official, *Sefer Josef ha-meqanne*, ed J. Rosenthal. Jerusalem 1970
Isak Pulgar, *The support of faith*, ed G. S. Belasco. London 1906
Shem Tov ibn Shaprut: **Loeb, I.**, Polémistes chrétiens et juifs en France et en Espagne, *Revue des études juives* 18, 1889, 219-242
Tillägg till *Sefer ha-Berit*: se ovan **Josef Kimhi**.
Tortosadisputationen: **Shelomo ibn Verga**, *Shevet Yehuda*, ed A. Shoḥat. Jerusalem 1947

Litteratur

- Altaner, B.**, Zur Kenntnis des Hebräischen im Mittelalter, *Biblische Zeitschrift* 21, 1938, 288-308
Ashtiany, J. et alii, eds, °Abbasid Belles-Lettres. *The Cambridge History of Arabic Literature*. Cambridge etc 1990
Ashtor, E., *Qorot ha-yehudim biSfarad hamuslimit*. 1, 2nd ed 1966, 2, 1966
Baer, Y., The disputations of R. Yehiel of Paris and of Nahmanides, *Tarbiz* 2, 1931, 172-187
Baer, Y., *A history of the Jews in Christian Spain*. 1-2. Philadelphia 1978
Ben Menachem, N., Yalqut bibliyografi II: Sifrut ha-wikkuaḥ ha-anti-nošrit, *Aresheth* 2, 1959/60, 415-419
Blumenkranz, B., *Bibliographie des juifs en France*. Toulouse 1974
Blumenkranz, B., *Les auteurs chrétiens latins du moyen âge sur les juifs et le judaïsme*. Paris 1963
Blumenkranz, B., *Juifs et chrétiens patristique et Moyen Age*. London 1977
Chazon, R., Jewish settlements in Northern France, 1096-1306. *Revue des études juives* 128, 1969, 41-65
Chejne, A.G., *Muslim Spain, its history and culture*. Minneapolis 1974
Cohen, J., The Jews as the killers of Christ in the Latin tradition, from Augustine to the Friars, *Tradition* 39, 1983, 1-27
Cohen, J., Scholarship and Intolerance in the Medieval Academy: The study and Evaluation of Judaism in European Christendom, *The American Historical Review* 91, 1986
Dreyfus, E. & Marx, L., *Autour des juifs de Lyon et Allentour*. 1958
Emery, R.W., *The Jews of Perpignan in the thirteenth century*. 1959
Gillingham, J., *The Angevin empire*. London 1984
Goitein, S.D., *Jews and Arabs. Their contacts through the ages*. New York 1970
Grispin, G., *Disputatio Judei et Christiani*, ed. B. Blumenkranz, Utrecht 1956
Gross, H., *Gallia Judaica*, ed S. Schwarzfuchs. 2nd ed. 1969
Gätje, H., Hrsg, *Grundriss der Arabischen Philologie. Band 2: Literaturwissenschaft*. Wiesbaden 1987, spec 64-77 (med utförlig bibliografi)
Haarmann, U., Hrsg, *Geschichte der arabischen Welt*. München 1987, spec 264-322 (med utförlig specialbibliografi rörande Maghreb och Pyreneiska halvön fram till medeltidens slut, 647-654)
Hallam, E., *Capeian France*. London 1980
Halperin, H., Intellectual relations between Christian and Jew with special reference to Rashi and Nicolas de Lyra, *Proceedings of the Rabbinical Assembly of America* 7, 1940, 223
Halperin, H., *Rashi and the Christian scholars*. Pittsburgh 1963
Hillgarth, J.N., *The Spanish kingdoms*. 1-2. Oxford 1976-78
Kniewasser, M., Die antijüdische Polemik des Petrus Alphonsi (getauft 1106) und des Abtes Petrus Venerabilis von Cluny (+ 1156), *Kairos* NS 22, 1980, 49-76
Lévi-Provençal, E., Espana musulmana, instituciones y vida social e intelectual, *Historia de Espana* 5. Madrid 1965, 93ff
Maccoby, H., ed., *Judaism on trial. Jewish-Christian disputations in the Middle Ages*. Toronto 1982

- Mackay, A., *Spain in the Middle Ages*. New York 1977
- Maier, J., *Geschichte der jüdischen Religion. Von der Zeit Alexander des Grossen bis zur Aufklärung mit einem Ausblick auf das 19./20. Jahrhundert*. Berlin & New York 1972
- Maier, J., *Das Judentum*. München 1973
- Margolis, M.L. & Marx, A., *A history of the Jewish people*. New York 1965
- Merchavia, Ch., *The Church versus Talmudic and Midrashic literature (500-1248)*. [hebr] Jerusalem 1970
- O'Callaghan, F., *A history of medieval Spain*. London 1975
- Payne, S.G., *Spanish catholicism. An historical overview*. Wisconsin 1984
- Plaidy, J., *The rise of the Spanish inquisition*. 1959
- Rosenthal, J., Anti-Christian polemics from its beginnings to the end of the 18th century, *Aresheth* 2, 1959/60, 130-179; 3, 1960/61, 433-439
- Roth, C., *A history of the Marranos*. 1932
- Roth, C., ed, *The dark ages. The world history of the Jewish people, ser. 2, Medieval period, vol 2*. 1966
- Saige, G., *Les juifs de Languedoc antérieurement au XIVE siècle*. Farnborough 1971 [Paris 1881]
- Schreckenber, H., Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld (1.-11. Jh.). *Europäische Hochschulschriften, ser. 23, vol. 172*. Frankfurt am Main 1982
- Scheiber, A., *Teshuvot hakeme Proviñsiya*. 1966/67
- Schwartzfuchs, S., De la condition des juifs de France aux XIIe et XIIIe siècles, *Revue des études juives* 125, 1966, 221-232
- Shereshevsky, E., Rashi and Christian interpretations, *Jewish Quarterly Review* 61, 1970/71, 76-86
- Sieburg, H.O., *Geschichte Frankreichs*. Stuttgart 1975
- Sievernich, G. & Budde, H., *Europa und der Orient 800-1900*. Berlin 1989
- Sievers, L., *Juden in Deutschland*. Hamburg 1977
- Smalley, B., *The study of the Bible in the Middle Ages*. 3rd ed. Oxford 1983
- Strauss-Ashtor, E., *The Jews of Moslem Spain*. Philadelphia 1973
- Stillman, N.A., *The Jews of Arab lands. A history and source book*. Philadelphia 5739/1979
- Teicher, J.L., Christian Theology and the Jewish opposition to Maimonides, *Journal of Theological Studies* OS 43, 1942, 68-76
- Thiel, M., Grundlagen und Gestalt der Hebräischkenntnisse des früheren Mittelalters. *Biblioteca degli studi medievali* 4. Spoleto 1973
- Twersky, I., *Rabad of Posquières. A Twelfth-Century Talmudist*. Cambridge, Mass., 1962
- Vera, F., *Los judíos españoles y su contribución a las ciencias exactas*. 1948
- Wilpert, P., ed., *Judentum im Mittelalter: Beiträge zum christlich-jüdischen Gespräch. Miscellanea mediaevalia* 4. Berlin 1966, 146-166

Summary

The scholarly aim of the dissertation *Shield and sword. Jewish polemics against Christianity and the Christians in France and Spain from 1100 to 1500* by Dr. Hanne Trautner-Kromann of Copenhagen is to describe and also to explain Jewish polemics against Christianity and the Christians in France and Spain in the period between the First Crusade (1096) and the expulsion of the Jews from Spain (in 1492). It is a study most naturally evolving from her previous investigations into *The relationship between Judaism and Christianity illustrated by sources from the Babylonian Talmud and the MS. Cod. Sim. Hebr. No. 93* (of the Royal Library, Copenhagen), unpublished M.A.-thesis, Copenhagen 1980.

It is immediately obvious that the theme of this thesis actually belongs to a variety of disciplines. Primarily, the scholarly treatment of a medieval Hebrew manuscript material falls within the field of Semitic philology, and, accordingly, the investigation calls for a consid-

rable knowledge of the Hebrew language of the French and Spanish Jewish communities of the Middle Ages, in its terminological and syntactical peculiarity, as well as for a versatility with the Hebrew and Aramaic sources included in their works. In addition, however, the theme is naturally one pertaining to historical research, demanding a familiarity with the methods of source criticism. Moreover, the same theme calls for a scholar conversant with the history of Western religions, especially the various relevant branches of Judaism and Christianity in their connections with the Synagogue and the Church of antiquity. Further, the theme falls within the sphere of the study of literature, and it can, consequently, hardly be well treated without a clear awareness of the various ways of literary analysis prevalent in the modern discussion. Finally, it calls for some knowledge of social sciences. In other words: the theme of this thesis appears to be truly demanding and many-sided.

In her introduction (Danish version, pp. 9–33) the author clearly defines the aim of the thesis, her source material, her method of analysis, her working hypotheses, and the integration of her work in the context of the history of research. She displays a methodological awareness and also a striking amount of pedagogical skill, coupled with a wise cautiousness. The latter aspect is e.g. obvious in her treatment of the various *Gattungen* of her source material (disputations, biblical commentaries, philosophical works, homiletical texts, responsa literature, and letters). The author carefully discusses the aspects, from which her altogether 59 Medieval texts by 17 different writers/groups are to be studied. In order to be able to measure the degree of intensity of the Jewish polemics the author creates a scale of evaluation by means of terms like defence-attack, uprightness-agitation, and religion-morals as a polemical subject; and this scale is constructed as containing five various degrees: (1) rejection of Christological expositions of the Bible, and defence of a Jewish conception of the Scriptures; (2) rejection of attacks on the ways of life and the morals of the Jews, including their faith; (3) counter-attacks on Christian dogmas and Christian religion; (4) indirect or intima-

ted attacks on the faith, morals, and ways of life of Christians, aimed at an agitation in favour of Judaism, and, ultimately (5), direct, occasionally even degrading attacks on the morals, ways of life, and faith of the Christians, aimed at an agitation in favour of Judaism. This scale of evaluation is, of course, from several perspectives, useful as a scholarly tool, but its partially unprecise and overlapping nature calls, according to my judgement, for further discussion of the methodological problems involved.

The second chapter of the dissertation (pp. 34–58) delineates the historical backdrop and context of the source material in a commendable manner.

The third and fourth chapters are devoted to a presentation and analysis of the 59 chosen texts from France (pp. 59–134) and Spain (pp. 135–208) respectively. The various introductory sections are normally clearcut and informative, whereas the sections devoted to the history of previous research are mainly descriptive and of a critical nature only to a limited extent. The comments on the texts are on the whole well balanced and to the point. In a few cases the texts appear to have been read too much *con amore*, and occasionally the arguments tend, in my appreciation, too much towards a psychological approach. The different translations of the original texts are normally reliable.

In the concluding chapter of the thesis (pp. 209–221) the results of the investigations are summarized in a praiseworthy manner.

The major impression, which this work has made on me, is that one of a worthwhile scholarly undertaking. The research material is of great significance, not merely from a strictly historical point of view, but also from the aspect of the ongoing dialogue between the Synagogue and the Church. The task of undertaking this investigation has decidedly been a difficult one, not least in view of its many-sided character, and it is to my mind undisputable that the author, from a number of perspectives, has carried out her studies in a commendable way. Her methodological awareness and her minute carefulness are worthy of praise, even though her strive towards clarity here and

there seems to have led her to oversimplifications and hyperperfection. The most evident weakness of the work is a partial lack of cri-

tical approach, whether regarding the author's evaluation of the sources or concerning her treatment of earlier scholarly endeavours.